

Is it easy to be an ethical veterinary surgeon employed as an officer by Veterinary Inspection?

Lisowska M.¹, Szarek J.², Białek M.², Borowski A.², National Veterinary Research Institute in Pulawy¹ Chair of Pathophysiology, Forensic Veterinary Medicine and Administration, Faculty of Veterinary Medicine, University of Warmia and Mazury in Olsztyn²

The aim of this paper was to draw attention to the ethical aspects of professional veterinary surgeon work in the context of being employed by the State Veterinary Service. The major assumption is to find an agreement in working as veterinarian and an officer of civil service in the same time. Essential part of this work is to define and elucidate aspects of veterinary deontology which has to be observed, while the code of ethics of civil service must be acknowledged simultaneously.

Keywords: ethics, veterinary inspection, veterinary surgeon, code of ethics of veterinary surgeons, code of ethics of the civil service corp.

Etyka jest określana jako ogół zasad i norm postępowania przyjętego w danej epoce i w danym środowisku (1). Określenia „etyczny” i „nieetyczny” są trudne do zdefiniowania, chociaż często są stosowane. Używane są też inne słowa związane z omawianą problematyką, a mianowicie: moralny – niemoralny, sprawiedliwy – niesprawiedliwy, uczciwy – nieuczciwy (2). W przypadku zawodu lekarza weterynarii pojawia się określenie humanitarne – niehumanitarne, a u urzędnika państwowego – prawy, porządny. Zarówno lekarz weterynarii, jak i urzędnik mogą być przyzwoici bądź nie, moralni albo zupełnie odstający od ogólnie przyjętych kanonów zachowań.

Obok „etyki” pojawia się więc „moralność”. Różnie określana i w różnej perspektywie do etyki ustawiana. „Słownik wyrazów obcych” określa etykę jako naukę o moralności zajmującą się opisem, analizą i wyjaśnieniem rzeczywiście istniejącej moralności i ustalaniem dyrektyw moralnego postępowania (1). Często moralność odnosi się do ogólnych postaw i standardów zachowania (3). Moralność jest jednym z najstarszych systemów normatywnych rządzących małymi społecznościami. Właśnie najpierw były normy moralne, religijne, a dopiero potem pojawiły się normy prawne i obyczajowe. Moralność to więc zespół przeświadczeń o tym co dobre i złe, pociągający za sobą akceptację lub negatywną ocenę postępowania. Moralność stanowi ogół norm, zasad, ocen, wzorców, ideałów zmierzających do regulowania stosunków pomiędzy ludźmi

Czy łatwo być etycznym lekarzem, będąc pracownikiem Inspekcji Weterynaryjnej?

Małgorzata Lisowska¹, Józef Szarek², Monika Białek², Andrzej Borowski²

z Państwowego Instytutu Weterynaryjnego – Państwowego Instytutu Badawczego w Puławach¹ oraz Katedry Patofizjologii, Weterynarii Sądowej i Administracji Wydziału Medycyny Weterynaryjnej w Olsztynie²

(2). Nie jest łatwo rozgraniczyć ocen bądź obowiązków o charakterze moralnym od tych, których do sfery moralności się nie zalicza. Wśród branych pod uwagę w tym celu kryteriów wskazuje się m.in. na charakter sądów moralnych jako bezwzględnych i nadrzędnych ocen oraz norm wyrażanych z perspektywy „bezzstronnego obserwatora”, a nie partykularnych interesów, potrzeb i dążeń konkretnego człowieka (4). Chodzi mianowicie o charakterystyczne dla sfery moralności poczucie, że należy zachować się w taki sposób, w jaki powinien w danej sytuacji postąpić „każdy przyzwoity człowiek” (5).

Dla potrzeb tej pracy wyrażenia etyka i moralność występować będą jako synonimy, przyjmując, że oba określenia odnoszą się do sytuacji, w których dane zachowanie jest pożądane i właściwe, tzn. odbierane przez zdecydowaną większość uczestników społeczeństwa jako prawidłowe.

Zgodnie z ustawą o Inspekcji Weterynaryjnej organami jej są: główny lekarz weterynarii, wojewódzcy lekarze weterynarii, jako kierownicy wojewódzkich inspekcji weterynaryjnych wchodzący w skład zespolonej administracji rządowej w województwach, powiatowi lekarze weterynarii, jako kierownicy powiatowych inspekcji weterynaryjnych wchodzący w skład niezespolonej administracji rządowej i graniczni lekarze weterynarii (6). Wymienione osoby są ciągle lekarzami weterynarii i stają się, w momencie wejścia w struktury Inspekcji Weterynaryjnej, urzędnikami administracji publicznej (7). W świetle tego faktu rodzi się pytanie, czy można mówić o dwóch różnych zachowaniach etycznych; czy można być etycznym lekarzem, a nieetycznym urzędnikiem, bądź odwrotnie? O ile w przypadku zawodu urzędnika skupić się można wokół zachowań międzyludzkich i tych na płaszczyźnie człowiek – prawo, to w przypadku zawodu lekarza weterynarii dochodzi kolejny, bardzo istotny element – zwierzę (8, 9). Nie można go w hierarchii ważności postawić ani na pierwszym, ani na ostatnim miejscu. Zapewne pojawienie się tego elementu prowadzi do pierwszych wątpliwości, również etycznych.

Zasadne jest więc zastanowienie się nad wspólnym mianownikiem obu zawodów, tj. urzędnika Inspekcji Weterynaryjnej i lekarza weterynarii.

W teorii etyka zawodowa nazywana jest również deontologią, w sensie zbioru zasad i norm etycznych regulujących uprawnienia i obowiązki określonego zawodu. Etyka zawodowa określa z jednej strony, jak przedstawiciele danego zawodu powinni postępować, z drugiej zaś – jak nie powinni. Zmierza do uzgadniania stosowania wiedzy zawodowej z wartościami dobra moralnego, przy jednoczesnym odrzuceniu zła moralnego. Treści etyki zawodowej wyznacza rola społeczna przypisywana osobom wykonującym określoną profesję. Celem etyki zawodowej jest regulacja stosunków moralnych między profesjonalistą a jego klientami, z uwagi przede wszystkim na dobro klienta (10, 11). Korporacje, które powstają wokół określonych zawodów same sprawują nadzór nad moralnością wykonywania zawodu przez ich członków w ramach sprawowania kontroli przez powołany w tym celu samorząd (12). Wśród wielu grup zawodowych szerzy się uchwalanie, ustanawianie, kodyfikowanie, kształtowanie, krzewienie itd. etyki zawodowej (13). Ścisłe związki prawa z moralnością potwierdzają konieczność istnienia etyki zawodowej dla profesji prawniczych, czyli etyki prawniczej, natomiast lekarze weterynarii począwszy od 1994 r. mają swój kodeks etyki (14). Obecnie obowiązujący kodeks etyki został uchwalony podczas VII Krajowego Zjazdu Lekarzy Weterynarii w 2008 r. i jest realizacją ustawowego obowiązku (15). Mianowicie ustawa o zawodzie lekarza weterynarii i izbach lekarsko-weterynaryjnych (art. 37 pkt 1) wskazuje delegatów na Krajowy Zjazd, jako odpowiedzialnych za uchwalenie zasad etyki i deontologii weterynaryjnej (12).

Formułowanie kodeksów etyki zawodowej, postulowanie przeprowadzania kursów w tym zakresie oparte są na przekonaniu, że poziom etyczny jednostek polega na kształtowaniu, a zachowań etycznych można się nauczyć. Właściwe zachowanie pozostaje więc w związku z wiedzą na

temat tego, co dobre i powinno. Założenie o możliwości rozwinięcia świadomości etycznej przez edukację jest konieczne, jeśli dyskusje o etyce zawodowej mają nie być tylko działaniami pozornymi (5).

Pracownicy Inspekcji Weterynaryjnej, będąc integralną częścią korpusu służby cywilnej w Polsce, zobowiązani są do przestrzegania zasad etyki członków korpusu służby cywilnej, którymi są: godne zachowanie, służba publiczna, lojalność, neutralność polityczna, bezstronność oraz rzetelność (16). Pracownik administracji publicznej, w tym lekarze weterynarii pracujący w Inspekcji Weterynaryjnej, często balansują między wymogami prawa, moralności, profesjonalizmu oraz organizacji (4, 11). Wymogi te wchodzą ze sobą niekiedy w konflikt, który musi być rozstrzygnięty samodzielnie przez urzędnika. Lojalność wobec państwa, problem lojalności wobec wspólnoty (samorządu), odpowiedzialność zawodowa, zachowanie w warunkach konfliktu interesów, jawność i przejrzystość działania to ciągle jeszcze nowe zagadnienia dla wielu urzędników w Polsce (2, 10).

Jednocześnie, bez względu na miejsce podjęcia pracy, podstawowym przesłaniem absolwenta wydziału medycyny weterynaryjnej ma być przyrzeczenie lekarza weterynarii: „Jako lekarz weterynarii przyrzekam, że w zgodzie z moim powołaniem, w trakcie pełnienia obowiązków zawodowych będę postępował sumiennie i zgodnie z aktualną wiedzą weterynaryjną, strzegł godności zawodu, przyczyniał się w miarę możliwości do postępu nauk weterynaryjnych, a także wykonywał obowiązki wynikające z przepisów prawa zasad Kodeksu Etyki Lekarza Weterynarii” (15).

Wybrane cechy lekarza weterynarii, zgodnie z Kodeksem, to dbałość o zdrowie zwierząt oraz weterynaryjna ochrona zdrowia publicznego i środowiska. Obowiązują go zasady etyki, w tym deontologii, oraz dobrych obyczajów. Lekarz weterynarii nie może zapomnieć o godności zawodu, który reprezentuje. Powinna go cechować wiedza zawodowa, rzetelność, uczciwość i wysoka kultura osobista. Lekarze weterynarii muszą być obecni w życiu politycznym i społecznym kraju, aby wpływać na decyzje władz, czuwać nad przestrzeganiem prawa, a przede wszystkim uświadamiać tym, do których to jeszcze nie dotarło, że zwierzę jest istotą żyjącą, zdolną do odczuwania cierpienia (2, 9, 10, 11, 17, 18, 19).

Na właściwy wizerunek lekarza weterynarii wpływa jego postawa podczas wypowiedzi publicznych i w mediach (20). Istotne jest, aby były one zgodne z prawdą. Równie istotne jest, aby lekarze weterynarii pamiętali, jak ważne są właściwe stosunki między członkami społeczności

zawodowej, które opierać się powinny na wzajemnej życzliwości, gotowości w okazywaniu koleżeńskiej pomocy i solidarności zawodowej (15).

Wachlarz norm etyczno-zawodowych lekarza weterynarii jest bardzo szeroki i rozciąga się na obowiązkowe przestrzeganie zasad etyki ogólnoludzkiej oraz zasad dobrych obyczajów, nakazując dbałość o godność zawodu (15). Wspomniane normy dotyczą takich cech, jak: sumienność, rzetelność, uczciwość, kultura osobista i taktowne postępowanie. Należy więc uznać, że lekarza weterynarii, oprócz ustawy o samorządzie i uchwał organów izb, obowiązują przepisy szeroko rozumianego „prawa weterynaryjnego”. Właśnie w zakresie jego regulacji należy rozpatrywać normy etyczne obowiązujące lekarza weterynarii w trakcie pełnienia obowiązków zawodowych (21).

Lekarzy – pracowników Inspekcji Weterynaryjnej dotyczą szczególnie wszystkie przepisy o ochronie zdrowia zwierząt i zwalczaniu chorób zwierząt, zoonoz i ochronie konsumentów przed możliwością spożycia żywności pochodzenia zwierzęcego o niewłaściwej jakości zdrowotnej (6, 22). Etyczne zachowania są pożądanym podczas wypełniania obowiązków określonych prawem, a polegających np. na kontroli kolegi – lekarza weterynarii (czynności zlecone przez organ Inspekcji Weterynaryjnej). W pracy Inspekcji Weterynaryjnej może wystąpić problem, czy podjęta decyzja jest etyczna, czy też właściwe jest konkretne zachowanie, np. w stosunku do właściciela stada, którego zwierzęta są zakażone chorobą zakaźną.

Co jeszcze może stanowić problem etyczny w wykonywaniu zawodu lekarza weterynarii? Bez wątplenia do tych zagadnień należą: sterylizacja, eutanazja, eksperymenty na ludziach i zwierzętach, manipulowanie genotypem, przeszczepy narządów, paternalizm wobec klienta (8, 9, 17, 18, 19, 23, 24, 25).

Rozważania te wskazują, że jeszcze raz należy podkreślić, jak istotnym elementem w wykonywaniu zawodu lekarza weterynarii – pracownika Inspekcji Weterynaryjnej są zwierzęta oraz stosunek ludzi do zwierząt. Przypomnijmy, że w czasach najdawniejszych ludzie nie dostrzegali istotnej różnicy między sobą a zwierzętami. Zarówno ludzie, jak i zwierzęta były *anima* (łaciński źródłosłów oznacza wiatr, oddech, tchnienie, ruch, a w końcu duszę), tzn. uważano je za istoty mające możliwość poruszania się i oddychania, w odróżnieniu od innych bytów. Traktowano je jako istoty tego samego rodzaju i doszukiwano się realnych lub mitycznych więzów pokrewieństwa. Znane są też relacje o tym, jak w połowie V wieku p.n.e. filozof przyrody, Empedokles z Agrigentu, po zwycięstwie

w zawodach olimpijskich odmówił zwycięzcy zaszlachtowania wołu. Zamiast tego zbudował wołu z aromatycznych roślin i rytualnie podzielił się nim ze wszystkimi obecnymi (23).

Mając na uwadze te fakty, należy stwierdzić, że współcześnie bycie etycznym lekarzem weterynarii nie jest łatwe. Ponadto problem ten występuje szczególnie wyraźnie na styku lekarz weterynarii a bezdomne zwierzęta (17). Ta kwestia powinna być rozpatrywana co najmniej w dwóch aspektach: prawnym oraz właśnie etycznym. Normy prawne powinny uwzględniać te czynniki, które jednoznacznie wskazują, kiedy zwierzęta są narażone na ból i cierpienie, których zaśłówek kierujący się elementarnymi zasadami etyki nie może tolerować (17). Jest to kolejny moment, kiedy należy przywołać treści zawarte w „Kodeksie Etyki Lekarza Weterynarii” (15). Lekarza weterynarii powinien bowiem cechować przyjazny i racjonalny stosunek do zwierząt. Nie może obojętnie przejść obok nich – chorych i cierpiących. Zobowiązany jest zawsze dążyć do ograniczenia cierpienia i do przywrócenia im zdrowia. Niestety, w niektórych uzasadnionych przypadkach, lekarz weterynarii może rozważyć możliwość humanitarnego uśmiercenia zwierząt (9, 18, 25).

Do obowiązków lekarza weterynarii należy również zapewnienie bezdomnym zwierzętom takich możliwości, aby dawały gwarancję stworzenia dobrych warunków życia zwierząt w schroniskach, czy też, aby ograniczać, jeżeli nie eliminować, możliwość szerzenia się chorób zakaźnych bezdomnych zwierząt. Bo z jednej strony mamy olbrzymi potencjał emocjonalny pozytywnego humanitarnego traktowania psów i kotów, a z drugiej strony spotykamy się z olbrzymim problemem wielkiej liczby zwierząt bezpańskich. Stan liczebny psów i kotów w schroniskach w Polsce wskazuje, że jest znacznie więcej tych zwierząt niż ludzi, którzy chcieliby się nimi zająć (17). Przypomnieć należy w tym miejscu, że zgodnie z ustawą o Inspekcji Weterynaryjnej do obowiązków organów Inspekcji należy zwalczanie chorób zakaźnych zwierząt, a w środowisku zwierząt bezdomnych jest to problem niewątpliwie istotny i trudny do kontrolowania (6, 22). Jednocześnie organizacje działające na rzecz praw i dobrostanu zwierząt mówią o „niepojętym koszmarze życia zwierząt w hodowli przemysłowej, przytłaczającej liczbie zwierząt skazanych na cierpienie” (19).

Za ewentualnie niezadowolający stan zwierząt odpowiadają, oprócz właścicieli zwierząt, służby weterynaryjne. Dotyczy to również zwierząt utrzymywanych w ogrodach zoologicznych, czyli parkach publicznych, w których wystawia się na

pokaz zwierzęta przede wszystkim dla celów rekreacyjnych lub edukacyjnych (24). Opieka weterynaryjna zwierząt zapewniona jest rozporządzeniem ministra środowiska z 20 grudnia 2004 r. w sprawie warunków hodowli i utrzymywania poszczególnych grup gatunków zwierząt w ogrodzie zoologicznym (26). Niestety zdarzają się przypadki, w których łamane są wszelkie zasady, a informacje, które docierają do opinii publicznej są bulwersujące (4, 11). Należy brać pod uwagę jednak i to, że lekarze sprawujący opiekę nad zwierzętami mają swoje racje i trzeba poznać ich intencje, zanim jednoznacznie, często krytycznie, wystawiona zostanie ocena.

Wykonując pracę, zwłaszcza lekarza urzędowego, należy pamiętać, że wielka różnica między ludźmi a zwierzętami polega na tym, że zwierzęta nie mają mechanizmów obronnych, których istnienie u ludzi opisał Freud. Człowiek radzi sobie z wewnętrznymi konfliktami w celu ochrony osobowości, zmniejszenia lęku, frustracji i poczucia winy. U zwierząt są emocje, które pojawiają się niedługo po urodzeniu. Są to: agresywność, potrzeba ścigania ofiary, strach i ciekawość (9).

Kolejny przykład trudnego działania pracowników Inspekcji Weterynaryjnej to podjęcie decyzji o konieczności eliminacji poszczególnych osobników ze stada zwierząt bądź też całego stada. Powraca więc problem pozbawienia życia istoty żyjącej. Wielu sądzi, że właściwe jest zabijanie szkodników, takich jak szczury, niewielu ma skrupuły wobec zabijania uciążliwych owadów, a prawie każdy uważa, iż powinniśmy eliminować bakterie wywołujące choroby zakaźne. Zwierzęta gospodarskie w oczywisty sposób lokują się gdzieś między tymi skrajnościami i prawie każdy uważa, że obowiązki etyczne wobec nich są mniejsze niż wobec ludzi (3). Tak więc nie powinno budzić wątpliwości wybijanie stada w sytuacji, kiedy powiatowy czy wojewódzki lekarz weterynarii poweźmie informację o zakażeniu danego stada bydła BSE czy też stada świń wirusem klasycznego pomoru świń. Ich decyzja o likwidacji danego stada nie jest kwestią wyboru, a prawnie określonym zachowaniem (27). W sytuacji zaistnienia zagrożenia zakażeniem wirusem ptasiej grypy dochodzi duże prawdopodobieństwo przeniesienia wirusa na człowieka. To jest też taki moment, kiedy urzędowy lekarz weterynarii nie ma wyboru. Występujące w tym momencie jego wątpliwości co do słuszności wybijania grupy wolno żyjących łabędzi czy też ogromnego stada drobiu przegrywają z poczuciem obowiązku wobec swojego gatunku, czyli ludzi, i zachowaniem się zgodnie z normami prawnymi. Do głosu dochodzi rozśadek, który mówi, że wyeliminowanie

jednego stada uratuje być może kilkaset kolejnych. W takich sytuacjach jedyną słuszną decyzją jest zastosowanie przepisów prawa. Podstawowy obowiązek wynika z art. 68 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej mówiący, że każdy ma prawo do ochrony zdrowia, a także władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska (28). Tak więc powiatowy lekarz weterynarii po otrzymaniu zawiadomienia o podejrzeniu wystąpienia ogniska choroby zakaźnej ma obowiązek podjęcia niezwłocznie czynności w celu wykrycia lub wykluczenia choroby (art. 42 ust. 6), a w przypadku uzasadnionego podejrzenia lub stwierdzenia choroby zastosowania środków przewidzianych do zwalczania choroby (art. 42 ust. 10). Powiatowy lekarz weterynarii może, w drodze decyzji, w celu zwalczania chorób zakaźnych zwierząt podlegających obowiązkowi zwalczania, oprócz nakazania odosobnienia i obserwacji zwierząt zakażonych albo podejrzanych o zakażenie, zakazać wydawania świadectw zdrowia, dokumentów handlowych bądź przewozowych. Może również, zgodnie z ustawą, nakazać zabicie lub ubój zwierząt chorych lub zakażonych, podejrzanych o zakażenie lub o chorobę albo zwierząt z gatunków wrażliwych na daną chorobę zakaźną zwierząt. W takim przypadku katalog jego uprawnień jest szeroki, naruszający nawet konstytucyjne prawo własności i swobodnego dysponowania tym prawem (art. 64 Konstytucji). Na podstawie natychmiast wykonalnej decyzji powiatowy lekarz weterynarii może bowiem między innymi nakazać odosobnienie chorego ptactwa, określone sposoby jego pielęgnacji i postępowania w przypadku podejrzenia choroby, a nawet nakazać zabicie lub ubój ptaków chorych, zakażonych albo podejrzanych o zakażenie lub chorobę (22).

Podjęcie takich decyzji, chociaż mających umocowanie w prawodawstwie, budzi kontrowersje. Przywołać tu można teorię deontologiczną, mającą swoje źródła w poglądach Immanuela Kanta, która odnosi się do praw i obowiązków narzucanych nam jako jednostkom w stosunku do innych jednostek. W zasadzie teoria ta opiera się na spostrzeżeniu, że bez względu na to, jak bardzo mądrze staralibyśmy się postępować, skutki podlegają wpływowi okoliczności będących poza naszą kontrolą; tak więc moralności działań nie powinno się osądzać na podstawie konsekwencji, lecz motywacji (3, 29).

Poruszając problem etyki, czy to lekarza, czy też urzędnika, musimy pamiętać o tak ważnym aspekcie, jakim są kontakty międzyludzkie. Istotne znaczenie mają te nie tylko wewnątrz danych grup zawodowych,

ale również powstające na zewnątrz. Etyka jest niezmiernie ważna wszędzie tam, gdzie odnosi się do kontaktów z drugim człowiekiem czy daną społecznością (30). Należy pamiętać, że każda ludzka decyzja powoduje reakcję i wywołuje dalsze skutki.

Czy człowiek jest w stanie świadomie postępować etycznie, a nie tylko dlatego, że tego wymaga kodeks lub interes własny przemawiający za przestrzeganiem jego zapisów? Peter Singer, wykładowca bioetyki, stwierdza, że zachęcając ludzi do postępowania moralnego, odwołując się do racji egoistycznych, powoduje się, iż jeśli będą postępować zgodnie z tymi racjami, będą postępować tylko egoistycznie, nie zaś moralnie (8).

Podstawową wspólną cechą deontologicznych koncepcji etycznych jest traktowanie moralności jako zbioru nakazów i zakazów wiążących człowieka bezwzględnie i w każdej sytuacji. Kryterium moralnej oceny czynów stanowi ich zgodność z zasadami, normami moralnymi wyrażającymi tego rodzaju obowiązki (w rodzaju: nie zabijaj, nie kradnij, nie kłam, dotrzymuj słowa, bądź życzliwy dla innych, nie zdradzaj przyjaciół, odpłacaj dobrem za zło; 5).

Aby podsumować rozważania o trudzie bycia etycznym, nie tylko lekarzem weterynarii, należy przytoczyć zasadę teorii deontologicznej: „Postępuj tak, jakbyś chciał, żeby inni postępowali wobec ciebie” (31).

Piśmiennictwo

1. Słownik wyrazów obcych, PWN, Warszawa, 2002, s. 312.
2. Kulesza M., Niziołek M.: *Etyka służby publicznej*, LEX, Warszawa, 2010, s. 15.
3. Mepham B.: *Bioetyka*. PWN, Warszawa 2008, s. 171.
4. Szarek J., Przeździecka D.: Lekarz weterynarii jako biegły sądowy. *Magazyn Wet.* 2009, 18 (49), 50-51.
5. Gogucka I., Pietrzykowski T.: *Etyka w administracji publicznej*. Podręczniki LexisNexis, Warszawa 2010, s. 58.
6. Ustawa o Inspekcji Weterynaryjnej z dnia 29 stycznia 2004 r., tekst jednolity. DzU z 2010 r., nr 112, poz. 744.
7. Prost E.K.: Działalność Inspekcji Weterynaryjnej w ocenie Najwyższej Izby Kontroli. *Medycyna Wet.* 2003, 59, 647-648.
8. Cybulski W.: Status zwierzęcia w historii, deontologii i bioetyce. Implikacje weterynaryjne i uniwersyteckie. *Aktualności AR Lublin* 2008, 12 (1), 18-19.
9. Grandin T., Johnson C.: *Zwierzęta czynią nas ludźmi*. Media Rodzina, Poznań 2011, s. 120.
10. Listos P.: Odpowiedzialność zawodowa lekarzy weterynarii. Geneza spraw oraz problematyka związana z orzecznictwem. *Weterynaria w Praktyce* 2010, 7 (7-8), 8-10.
11. Szarek J.: Konfliktogenność w chowie zwierząt a opinie lekarsko-weterynaryjne w świetle badań własnych. *Magazyn Wet.* 2001, 10 (59), 62-64.
12. Ustawa z dnia 21 grudnia 1990 r. o zawodzie lekarza weterynarii i izbach lekarsko-weterynaryjnych. DzU z 2010 r., nr 200, poz. 1326.
13. Tokarczyk R.: *Etyka prawnicza*. LexisNexis, Warszawa 2011, s. 32-33.
14. Uchwała nr 1/94 Nadzwyczajnego Zjazdu Lekarzy Weterynarii z dnia 29 października 1994 r. w sprawie Kodeksu Etyki i Deontologii Weterynaryjnej.
15. Uchwała Nr 3/2008/VII Nadzwyczajnego VII Krajowego Zjazdu Lekarzy Weterynarii z dnia 26 stycznia 2008 r. w sprawie uchwalenia Kodeksu Etyki Lekarza Weterynarii.
16. Zarządzenie nr 70 Prezesa Rady Ministrów z dnia 6 października 2011 r. w sprawie wytycznych w zakresie przestrzegania zasad służby cywilnej oraz w sprawie zasad etyki korpusu służby cywilnej, M.P. z 2011, nr 93, poz. 953.

17. Trusczyńska M., Szarek J., Felsmann M.Z.: Etyczne i prawne zobowiązania lekarza weterynarii wobec bezdomnych zwierząt w Polsce. *Medycyna Wet.* 2003, **59**, 354-358.
18. Grandin T., Johnson C.: *Zrozumieć zwierzęta*. Media Rodzina, Poznań 2011, s. 120.
19. Ball M.: Życie i praca w obronie zwierząt. W: P. Singer (red.): *W obronie zwierząt*. Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2011, s. 261.
20. Szczerbiak W.: *Primum supersunt*. *Życie Wet.* 2012, **87**, 185-186.
21. Dorobek J.: Etyka zawodowa lekarza weterynarii w świetle obowiązującego prawa. W: *Materiały z Sesji – Etyka lekarza weterynarii*, Krajowa Izba Lekarsko-Weterynaryjna, Warszawa 2004, 24.
22. Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt. DzU z dnia 20 kwietnia 2004 r., nr 69, poz. 625.
23. Cavalieri P.: Dyskusja o zwierzętach: drugie spojrzenie. W: P. Singer (red.): *W obronie zwierząt*. Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2011, s. 84.
24. Jamieson D.: Przeciwno ogrodom zoologicznym. W: P. Singer (red.): *W obronie zwierząt*. Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2011, s. 194.
25. Przeździecka D., Szarek J.: Analiza aspektów praktycznych i teoretycznych eutanazji. *Magazyn Wet.* 2009, **18** (45), 48-50.
26. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 20 grudnia 2004 r. w sprawie warunków hodowli i utrzymywania poszczególnych grup gatunków zwierząt w ogrodzie zoologicznym, DzU z 2005 r., nr 5, poz. 32.
27. Rozporządzenie Ministra i Rozwoju Wsi w sprawie zwalczania klasycznego pomoru świń z dnia 18 grudnia 2006 r. DzU z 2007 r., nr 2, poz. 17.
28. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. DzU z 1997, nr 78, poz.483.
29. Liszeski D.: Zwierzęta w filozofii i etyce. W: T. Rotkiewicz (red.): *Historia weterynarii i deontologia*. Wydawnictwo UWM w Olsztynie, Olsztyn 2006, s. 264-295.
30. Muszala A.: *Encyklopedia bioetyki*. Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN, Radom 2007, s. 176.
31. Mepham B.: *Bioetyka*. PWN, Warszawa 2008, s. 46.

Mgr Małgorzata Lisiowska, Państwowy Instytut Weterynaryjny, al. Partyzantów 57, 24-100 Puławy; e-mail: m.lisiowska@piwet.pulawy.pl